

Liderin quruculuq kursu

X MƏQALƏ

Böhran dönəmində ən cəsarətli kurs, adətən, ən təhlükəsizi olur.

Henri KİSSİNCER

Regional liderlikdə quruculuğun özəllikləri

Liderlik milli miqyasın sərhədlərini aşanda xarakteri, məzmunu və qarşısına qoyduğu vəzifələri dəyişir. Çünki artıq regionda, yəni bir neçə dövlətin qarşılıqlı əlaqələrinin mövcud olduğu məkanda sırf dövlət başçısı kimi fəaliyyət yetərli olmur. Region dövlətləri arasında münasibətlər sahəsində liderin funksiyaları daha da genişlənir. Bu baxımdan liderin fəaliyyətini regional miqyasda iki aspektə ayırmaq olar. Birincisi, lider konkret dövləti təmsil edən rəhbər kimi regional miqyasda fəaliyyət göstərir. İkincisi, lider konkret dövlətin rəhbəri kimi onu regional təşkilatda təmsil edir.

Quruculuq kontekstində bu iki aspekt-dən hansının həlledici olduğunu birmənalı müəyyən etmək çətinidir. Çünki dövlət başçısı ölkəsinin lideri kimi milli ilə yanaşı, regional miqyasda dövləti uğura aparmalıdır. Deməli, realpolitikada hər iki funksiya vəhdətdə olmalıdır.

Lakin məsələ onunla əlaqəlidir ki, milli miqyasdakı fəaliyyətlə regional miqyasdakı fəaliyyət həmişə müəyyən nisbətdə olmalıdır. Bu halda yekun nəticə müsbət ola bilər. Nəzəri olaraq bəlkə də bu məqamın ümumi formulunu tapmaq olar. Lakin praktikada vəziyyət fərqlidir. Çünki geosiyasi, siyasi, iqtisadi, hərbi, təhlükəsizlik və s. şərtlər gözənilmədən elə dəyişə bilər ki, bir an öncə keçərli olan fəaliyyət nəticəvericilik baxımından yeni situasiyada yararlı olar. Buna nümunə kimi kifayət qədər fakt mövcuddur.

Məsələn, Cənubi Qafqazda Rusiyanın hökmranlıq etdiyi dövərdə uğur gətirən yanaşma və üsullar sonradan regiona təsiri daha çox olan qüvvənin fəaliyyəti nəticəsində nöinki fayda vermədi, hətta dövlət üçün ziyanla nəticələndi. Ermənistan və qismən Gürcüstan indi bu vəziyyətdədir.

Ermənistan Azərbaycanın dinamik və nəticəverici fəaliyyəti ilə yeniləşən regional geosiyasi mühitə çevik və adekvat reaksiya verə bilmədi. Əvvəlcə, o, öncəki dönəmlərdə olduğu kimi, Rusiyanın himayəsində arxalandı. Bunun fayda vermədiyini hiss edincə eyni köləliklə Qərbbə, əsasən Fransaya tərəf döndü. İndi rəsmi İrəvan faktiki olaraq Rusiya ilə Qərbbə arasında tərəddüdədir.

Gürcüstan M.Saakaşvili dönəmində əsas olaraq Qərbbə arxalandı. Bir neçə il təhlükəsizlik və dövlət quruculuğu baxımından uğurlu da oldu. Lakin regional situasiyanın 2008-ci ildən sürətlə dəyişməsinə rəsmi Tbilisi adekvat reaksiya verə bilmədi. Sonrakı illərdə isə daha böyük yanlışlıqlar etdi. Nəticədə Gürcüstan tarixi baxımdan qısa bir müddətdə bir düşərgədən – Qərbdən asılı vəziyyətə düşdü.

2020-ci ildən sonra Qərbbə Rusiya arasında mübarizə Cənubi Qafqazda geosiyasi vəziyyətə daha gərgin təsir etməyə başlayandan və xüsusilə, Azərbaycanın möhtəşəm hərbi qələbəsindən sonra sürətlə dəyişən regional situasiyaya rəsmi Tbilisi uyğunlaşmağa çalışdı. Ancaq bu dəfə onun qarşısına incik Qərbbə çıxdı. Bu vəziyyətin yaratdığı paradoksu rəsmi Tbilisi hələ də yaşamaqdadır.

Deməli, milli miqyasdakı uğurlu liderlikdən sürətlə dəyişən regional miqyasda uğurlu lider olmağa keçid asan deyildir. Məhz bu məqamda siyasi liderin regional təşkilatdakı funksiyasının əhəmiyyəti artır. Regional miqyasda formalaşmış təşkilatda lider elə səviyyədə uğurlu, ədalətli və inamly olmalıdır ki, öz ölkəsində qazandığı nailiyyətləri dövlətlərarası münasibətlərə transformasiya edə bilsin. Prezident İlham Əliyev regional liderlik fəaliyyətində məhz bu kontekstdə nəzər salmaq lazımdır. Bunun üçün öncə bir neçə əhəmiyyətli politoloji özəlliyi vurğulamaq gərəkdir.

Regional liderlik anlayışı

Burada siyasi-nəzəri kontekstdə maraqlı situasiya formalaşır. Belə ki, region dövlətinin başçısı (həm də lideri) təmsil etdiyi ölkədən başqa, regional təşkilatda da liderlik imkanı qazanır. Təşkilatın üzvü kimi ona rəsmi rəhbərlik edə bilər, ayrıca xüsusi fəallıqla regional proseslərə həlledici təsir də göstərə bilər. Hər bir konkret geosiyasi şərtlər daxilində lider bu iki funksional aspekti potensial olaraq özündə daşıyır.

Nümunə kimi Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatını, bir vaxtlar fəal olan GUAM-ı və ya indi real fəaliyyət göstərən Türk Dövlətləri Təşkilatını (TDT) göstərə bilərik. Bunun fonunda reallaşacağı halda maraqlı doğuracaq “3+3” təhlükəsizlik və əməkdaşlıq platformasına da baxmaq olar. Əgər konkret Azərbaycanı nəzərdə tutsaq, ölkəmizin üzv olduğu digər regional miqyaslı təşkilatlara da nəzər salmaq mümkündür.

Bütün hallarda ümumi prinsip belədir ki, hər hansı regional miqyaslı təşkilatda ölkənin lideri həmin qurumun lideri necə ola bilər? Bunun üçün təmsil etdiyi dövlət də regional lider olmalıdır? Ayrıca şəxsiyyət regional lider ola bilərmi?

Etiraf edək ki, cavabı siyasi baxımdan çətin suallardır. Onu nəzərə almaq gərəkdir ki, realpolitikada müxtəlif ssenarilər ola bilər ki, bunu öncədən proqnozlaşdırmaq mümkün deyil. Gözlənilməzliklər və qeyri-müəyyənliklər liderlikdə quruculuğu da mürəkkəb fenomenə çevirə bilər.

Lakin konkret Cənubi Qafqaz təcrübəsi artıq vardır. Bu prizmada yuxarıda qoyulan suallara cavab axtaraq. Öncə vurğulamaq gərəkdir ki, Cənubi Qafqazda keçən əsrin 90-cı illərindən regional təsiri olan ziddiyyətli proseslər daha da artmışdır. Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü, Gürcüstan – Ermənistan münasibətlərindəki qeyri-müəyyənliklər, keçən əsrin 90-cı illərinin ilk 5 ilində Gürcüstandakı ultramillətçi iqtidarların azərbaycanlılara qarşı haqsız və ədalətsiz davranışları, Rusiya – Gürcüstan münasibətlərində cücrəməkdə olan qeyri-müəyyənliklər, İranın regionda separatizmi və başqa arzu olunmayan prosesləri alovlandırmaq cəhdləri, müxtəlif istiqamətlərdən dini radikalizmin regiona təsirinin artması və s. prosesləri olduqca həssas bir mənərə yaratmışdı.

Belə bir vəziyyətdə regional miqyasda hansısa təsirli və müsbət nəticə verən addım atmaq çox çətin idi. Hər şeydən öncə isə milli səviyyədə dövləti uğurlu etmək lazım idi. Bəlkə də məhz bu səbəbdən keçən əsrin son onilliyində heç bir böyük güc Cənubi Qafqazda davamlı şəkildə uğur qazana bilmədi.

Bu, Rusiyanın MDB layihəsinə, Qərbin müxtəlif regional təşkilat yaratmaq istəyinə, İranın situasiyanı bütövlükdə nəzarətə almaq cəhdlərinə, Türkiyənin müəyyən təşkilatlar vasitəsilə regiona həlledici təsir göstərmək istiqamətindəki çalışmalarına aiddir. Avropa İttifaqının bir neçə yardım məqsədli proqramları da regionda qalıcı uğura gətirmədi. Ayrıca, Aİ-nin regional münaqişələri həll etmək və müstəqil dövlətləri demokratik aspektdə inkişaf etdirməklə bağlı atdığı addımlar nəticəsiz qaldı. Bu baxımdan GUAM-a, TRASEKA-ya, Mehriban Qonşuluq, Şərq Tərəfdaşlığı və s. layihələrə bəslənən ümidlərin puç olması situasiyanın mürəkkəbliyini təsdiq edən faktlar kimi qəbul edilə bilər.

İndi situasiyaya region dövlətlərinin milli inkişaf prizmasından baxmaq olar. O dövərdə Azərbaycan, Gürcüstan və Ermənistan fərqli inkişaf yolu seçdilər. Regiona yaxın olan Rusiya, İran və Türkiyənin də təsiri arxa planda deyildi. Üstəlik, ABŞ və Aİ-nin maraqları ciddi əhəmiyyət kəsb edirdi. Aydın görünürdü ki, ayrıca götürülmüş müstəqil dövlətin davamlı və qalıcı inkişafı üçün dərin düşünülmüş kurs hazırlamaq lazım idi. Burada, təbii ki, şəxsiyyətin liderliyi olmadan dövlətin liderliyini yaratmaq mümkün deyildi. Çünki dövlət o

zaman lider ola bilər ki, ona başçılıq edən liderin xarizması, fəaliyyəti, aldığı nəticələr, qurduğu konsepsiyalar dövləti inkişaf etdirir, onu gücləndirir.

Deməli, ilk olaraq şəxsi və dövləti liderlik zəruridir. Cənubi Qafqaz təcrübəsi göstərdi ki, bu nümunə ancaq Azərbaycanda davamlı və qalıcı ola bilər. Heydər Əliyev elə bir şəxsi liderlik nümunəsi yaratdı ki, zamanın ən çətin sınaqlarından cəmiyyəti və dövləti uğurla çıxarmaq mümkün oldu.

Eyni nəticəni Ermənistan və Gürcüstan ala bilmədi. Onların hələ ki, belə ümum-milliy səviyyədə qalıcı uğur əldə edə bilən liderləri yoxdur. Bu səbəbdən, hər iki dövlətin regional liderliyindən danışmaq belə imkansızdır. Bu haqiqətin fonunda Azərbaycan təcrübəsinə baxaq.

Ulu öndər Heydər Əliyev dövlət quruculuğunda strateji məqsədi güclü, demokratik, hüquqi, sülhsevər müstəqil dövlət yaratmaq kimi müəyyən etdi. Burada “güclü dövlət”in ön plana çıxarılması avtomatik olaraq güclü lider fenomenini proseslərin mərkəzinə gətirir. Yəni güclü dövləti gücsüz lider yarada bilməz! Deməli, müstəqillik mərhələsində Azərbaycan təcrübəsində güclü lider öncədən əsas məqsədlərdən biri olmuşdür.

Sonrakı addımda güclü liderin hansı keyfiyyətlərə malik olması və fəaliyyətinin əsas istiqamətlərinin müəyyən olunması aktuallaşmalı idi. Praktiki fəaliyyətdə isə liderin gücünün onun quruculuq və xilasedicilik funksiyaları ilə hansı nisbətdə olmasının aktuallığına şübhə yeri qalmır.

Beləliklə, müstəqilliyin ilk illərində güclü liderlik şəxsi miqyasda özündə xilaskarlıqla quruculuğu sintez edə bilməli idi. Həm də xilasediciliklə quruculuq fərdi deyil, dövləti miqyasda güclü olmağa xidmət etməli idi. Bu, şəxsi quruculuğun dövlətə xidmət etməsinə nail olmaq anlamına gəlir. 1993–2003-cü illərdə Heydər Əliyev bu özəlliyi Azərbaycanın idarə edilməsi sisteminə tam olaraq oturtdu. Quruculuq və xilaskarlığın digər komponentlərlə birləşən güclü liderliyin atributları olması təcrübəsi postsovet məkanında Azərbaycan təcrübəsinə məxsusdur.

Bütün bunlar onu göstərir ki, Azərbaycanda şəxsi liderlik nümunəsi dövlət liderliyinin əsas yaradıcı faktoru kimi keçən əsrin 90-cı illərinin əvvəllərindən başlayaraq (konkret olaraq, 1993-cü ildən) siyasi mühitdə öz layiqli yerini tutmağa başladı. Bu, elə bir prosesə təkan verdi ki, müəyyən müddətdən sonra Azərbaycan liderinin regional miqyasda aparıcı olmasını və sonrakı mərhələdə dövlət kimi regional miqyasda liderliyini təmin etdi.

İndi şəxsi aspektdə regional liderliyin əlamətlərinə baxa bilərik. Heydər Əliyev 1993–2003-cü illərdə həm Azərbaycanın, həm də bütövlükdə Qafqazın xilaskarı kimi baxıldılar. Məhz Ulu öndərin fədakar və məharətli fəaliyyəti ilə enerji siyasəti Azərbaycanın sərhədlərini aşaraq, öncə regional və daha sonra interregional miqyasda nəticəverici oldu. 1993–1999-cu illəri xatırlayanlar bilirlər ki, Heydər Əliyev öncə Azərbaycanı və eyni zamanda, regionu bir neçə təxribatından xilas edərək quruculuq funksiyalarını yüksək səviyyədə yerinə yetirdi. Gürcüstanı dəfələrlə məhv olmaqdan xilas etdi. O dövərdə Gürcüstan rəhbərlik edən Eduard Şevardnadze dəfələrlə Heydər Əliyevə buna görə təşəkkür etmişdir.

Bundan başqa, Gürcüstanda yaranmış enerji böhranı zamanı Heydər Əliyev lider kimi həmin problemi də həll etmişdir. Bakı – Tbilisi – Ceyhan neft ixrac boru kəmərinin tikintisi və istismarı ilə bağlı müxtəlif dairələrin Gürcüstandan istifadə edərək problemlər yaratmasının qarşısını məhz Heydər Əliyevin xilasedici və qurucu lider kimi davranışı almışdır.

(ardı var)

Füzuli QURBANOV,
XQ-nin analitiki,
fəlsəfə elmləri doktoru